

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ВХОДЖЕННЯ І СТАНОВИЩА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Тараненко М. Г.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри інтелектуальної власності та приватного права

факультету соціології і права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-4283-5757

taranenkonnn@gmail.com

Тараненко М. М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри господарського, інформаційного та адміністративного права

факультету соціології і права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-1594-5598

У статті розглядається проблема формування й розвитку Великого князівства Литовського та правова оцінка становища завойованих литовцями українських земель. У розрізі поставленої проблеми автори детально аналізують основні етапи виникнення Литовської держави за часів князювання Міндовга, створення централізованої системи влади і заснування правлячої династії Гедиміновичів, активну експансіоністську зовнішню політику за часів князя Ольгерда. Зрозуміло, що особливий інтерес авторів викликає процес завоювання литовцями українських земель шляхом так званої «тихої експансії» та її головні наслідки, що відбулися в суспільно-політичному житті українського та литовського народів. У цьому контексті автори ґрунтовно аналізують процес асиміляції литовців українцями, які виявилися в державотворчому й культурному відношенні значно вище своїх завойовників. Литовці запозичують в українців православну віру, староруську мову, «Руська правда» стає головним джерелом права до прийняття Литовських Статутів. Унаслідок асиміляційних процесів литовці, які жили на українських землях забули, хто вони – литовці чи українці.

Поряд із позитивними явищами у статті аналізуються й негативні новації, запроваджені на теренах України в цей час: усунення від влади в Києві князів з династії Рюриковичів й прихід до неї представників литовської династії Гедиміновичів та створення, на відміну від Київської Русі, сильної централізованої Литовської держави.

У статті проаналізовано процес зміни правового становища українських земель-князівств, що опинилися в складі Великого князівства Литовського, на початковій стадії його формування й розвитку (широка автономія з елементами федералізму) та в період посиленої централізації великокняжої влади, називаються головні причини ліквідації автономного статусу удільних князівств і перетворення їх на намісництва Литовської держави у другій половині XV ст.

На думку авторів статті, Велике князівство Литовське, незважаючи на різні назви (Литовсько-Руська, Русько-Литовська держави та ін.), не було Українською державою.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, ВКЛ, Литовсько-Руська держава, князь, загарбання, приєднання, включення, федерація, автономія.

Постановка проблеми. Складні та багатогранні процеси історії українського державотворення завжди викликали і продовжують викликати підвищений інтерес вітчизняних дослідників, адже ця проблема є фундаментальною і визначальною для самоідентифікації української нації. Одним із

найбільш дискусійних і не до кінця з'ясованим науковцями за браком наявних джерел є період так званої литовсько-польської доби. Вважаємо, що саме цей етап вітчизняного державотворення отримав неоднозначні й суперечливі оцінки в проведених науковцями історико-правових дослідженнях. Не секрет, що після розпаду Радянського Союзу вчені новопроголошених на його теренах держав намагаються докорінно переглянути розроблені в радянський час тенденційні концепції виникнення Великого князівства Литовського і прагнуть встановити об'єктивні причини та роль українського, білоруського та литовського народів в його формуванні та розвитку цієї поліетнічної держави.

Аналіз наукових досліджень. Варто зауважити, що вітчизняні дослідники литовсько-польської доби в історії України мають у своєму розпорядженні доволі обмежену джерельну базу. Адже значна кількість важливих історичних документів була свідомо знищена польською владою за часів Речі Посполитої. Як наслідок, науковці мають змогу користуватися, зазвичай, білорусько-литовськими літописами та польськими хроніками, що не давало можливості у запропонованій статті розглядається проблема виникнення і розвитку Великого князівства Литовського, розкривається сутність так званої «тихої експансії» литовців на українських землях та її наслідки, що відбулися в суспільно-політичному житті литовського та українського народів. Автори статті дають правову оцінку становища українських земель в складі Литовської держави на початковій стадії її формування та розвитку та в період посиленої централізації великокняжої влади, пояснюють головні причини ліквідації литовської владою автономного статусу удільних українських князівств і перетворення їх на звичайні намісництва Великого князівства Литовського. У статті також приділена значна увага аналізу різноманітних концепцій походження Литовської держави та правового статусу в її складі українських земель, що знайшли своє конкретне відображення у працях сучасних українських, білоруських та литовських істориків.

Вітчизняні науковці усіяко намагались дати всебічний й ґрунтовний аналіз державотворчих процесів, що відбувались в зазначений період на території України. Перші спроби в цьому напрямку були здійснені у працях В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Дорошенка, П. Клепатського та ряду інших істориків. Більш предметне й змістовне дослідження даної проблеми було проведено В. Пашуто та Ф. Шабульдо. В умовах незалежності України інтерес до даної тематики помітно зріс, внаслідок чого в останній час їй було присвячено чимало наукових розвідок вітчизняних дослідників: Н. Яковенко, В. Замлинського, В. Русиної, В. Уляновського та інших, в яких розглядаються різні аспекти формування і розвитку Великого князівства Литовського.

Мета статті. На наш погляд, проблема правового статусу українських земель-князівств у складі цієї багатонаціональної держави і ролі українського народу в її становленні та розвитку залишається не до кінця з'ясованою і тому потребує особливої уваги дослідників. Саме висвітлення цієї проблеми є головною метою авторів пропонованої статті.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду Київської Русі, а згодом занепаду Галицько-Волинського князівства українські землі стали об'єктом загарбання сусідніх держав. Як наслідок, Галичина опинилась в складі Польщі й Угорщини. Волинь захопила Литва. Окрім цього, ще наприкінці XIII – на початку XIV ст. ст. Угорщина заволоділа Закарпаттям, а в середині XVI ст. Буковина опинилася під владою Молдавського князівства.

За таких умов провідним державно-політичним центром Південно-Західної Русі залишився лише Київ, який з прилеглими до нього територіями став називатися «Руською землею». Не секрет, що Київ, як і раніше, залишався великою принадою для інших князів, бо продовжував бути якщо не політичним, то, принаймні, головним культурним та релігійним центром руських земель. Тому він став об'єктом напруженої боротьби і чвар, що виникали між удільними князями. За підрахунками українського історика С. Томашівського, протягом 100 років (з 1146 по 1246 рр.) у Києві правило 24 князя і було зафіксовано 47 князювань. При цьому один із князів (Рюрик Ростиславович) 7 разів обіймав київський престол, п'ятеро правило по 3 рази, а восьмеро – по 2 рази кожен. Цікаво, що 35 князювань тривали менше 1 року (Shevchuk, Taranenko, 1999, p. 55).

Ця запекла боротьба за владу в Києві, а згодом розорення його монголо-татарами, безумовно, великою мірою послабили Київське князівство і не давали реальної можливості розвиватися в ньому процесам державотворення. Цією тимчасовою слабкістю Києва зуміла скористатися Литва, яка в числі перших почала реалізовувати свої загарбницькі задуми щодо цієї частини українських земель.

У цьому контексті постає цілком слушне питання: коли і яким чином литовські племена, що ще до середини XIII ст. жили родовим ладом, були данниками Русі і навіть не мріяли про свою власну політичну організацію, зуміли об'єднатися в єдину, сильну у військовому відношенні державу? Що примусило ці відсталі язичницькі племена швидкими темпами подолати етап консолідації і формування власної держави?

Однією з головних причин прискорених державотворчих процесів, що відбувались у литовців, була їх напружена боротьба проти німецьких хрестоносців Тевтонського ордену, що намагався

підкорити своїй владі місцеві прибалтійські племена. У ході цієї війни обов'язки лідера взяв на себе один із аукштайтських «старших» князів Міндовг. Саме він, прагнучи до об'єднання литовських земель, зумів підкорити інших князів, захопивши землі по верхній течії Німану. Переможені Міндовгом князі визнали його владу і залишилися княжити у своїх володіннях, але вже в ролі його васалів. Таким чином, Міндовг стає великим князем, а близько 1240 року під його орудою завершується утворення Великого князівства Литовського (далі ВКЛ), до складу якого увійшли: Аукштаїтія, Жемаїтія, частина Ятвягії та Західної Русі. За словами автора Галицько-волинського літопису, Міндовг став «самодержцем у всій землі Литовській» (Istoriya Ukrainy, 1997, с. 57).

Інтенсивне зростання Литовського князівства продовжується за часів правління великого князя Гедиміна (1316–1341 рр.). Добре подбавши про зміцнення своїх тилів, він почав розширювати свої володіння за рахунок білоруських земель. Цьому великою мірою сприяло те, що литовці в ході боротьби з хрестоносцями зуміли створити сильну військову організацію. Адже в Литовській державі стало незаперечним правилом: хто має землеволодіння, той повинен служити у війську; хто не виконує військову повинність, той позбавляється землі. Це правило поширювалося на всі верстви литовського суспільства. Ось чому Литва мала на той час велике, добре озброєне і організоване військо, в якому провідну роль відігравала важко-озброєна кіннота.

Після смерті Гедиміна його син Ольгерд, посівши батьківський престол в 1358 році, рішуче проголосив, що «вся Русь просто повинна належати литовцям» (Grushevskiy, 1991, с. 98). Під його керівництвом 50-х роках XIV ст. почалася литовська експансія на українські землі. Вона полегшувалась тим, що Золота Орда в цей час переживала період постійних феодальних міжусобиць і фактично розпалась на кілька окремих самостійних улусів. Скориставшись цією сприятливою нагодою, Ольгерд в 1355–1356 рр. поширив свою владу на Чернігово-Сіверщину, а в 1362 р. захопив Київ і всю Київську землю (Shevchuk, Tarapenko, 1999, с. 56).

Варто зауважити, що литовці легко здобули Київське князівство завдяки так званій «тихій експансії». Місцеве населення фактично піддалося їм без опору, прихильно зустрічаючи нову владу. Литовці викликали до себе симпатії, насамперед, тим, що вели боротьбу з монголо-татарами і могли бути надійними союзниками українців в боротьбі проти Золотої Орди, що на той час було їх найважливішою метою. У вирішальній битві між литовцями й ординцями, що відбулася в 1363 році на Синіх Водах (р. Синюха, притока Південного Бугу, або р. Снивода, що на Вінничині) (Grushevskiy, 1991, с. 82), на боці литовців воювали також загони українських селян і міщан. Їх спільними зусиллями у цій битві було вщент розгромлене військо трьох ханів-братів Хачибєя, Котлубуга та Дмитра. «В сие лето, – зазначалося в Густинському літописі XVII ст., л– Ольгерд победи трёх царков татарских из ордами их, си ест, Котлубаха, Казчєя, Дмитра; и оттоли от Подоля изгна власть татарскую...» (Hresomatiya z istoriyi derzhavy i prava Ukrainy, 2003: 43). Внаслідок цієї перемоги до Литовської держави остаточно відійшли Київщина та Поділля, і майже вся територія України була визволена від ненависного іга Золотої Орди.

Приєднавши до себе Південно-Західну та Західну Русь, Литовське князівство стало величезною багатонаціональною державою, найбільшою в тогочасній Європі. В ході завоювання українських земель Ольгерд та його прибічники проявили неабияку політичну мудрість. «Ми старини не рушаємо, а новини не уводимо» (Grushevskiy, 1990, с. 140), – постійно наголошували литовські правителі. Вони отримали довіру українців, насамперед, тим, що намагалися нічим не відрізнятись від місцевих можновладців. Шануючи звичаї та культурні надбання українського народу, литовці цілком свідомо переймали його культуру і намагалися практично використати ці здобутки в усіх сферах суспільного та державного життя.

Окрім цього, литовці запозичили в українців систему будівництва фортець, оборонних валів, ведення господарства. «Руська правда» у ВКЛ, як і в Київській Русі, стає головним джерелом розвитку правових відносин (Grushevskiy, 1991, с. 97). Варто наголосити, що провідну роль в литовському суспільстві починає відігравати й староруська мова, яка органічно увібрала в собі українську й білоруську говірки. Саме вона поступово стає офіційною державною мовою ВКЛ. Зазначимо, що навіть у Жмуді, яка відзначалася серед корінних литовських земель особливим національним консерватизмом, усі офіційні документи писалися староруською мовою, а місцеві чиновники повинні були обов'язково володіти нею. Така ситуація зумовлювалась тим, що споконвічні етнічні литовські землі після завоювання Білорусі та України у складі ВКЛ становили лише 1/10 частину його території (Polonska-Vasylenko, 1992, с. 312). Тому для переважної більшості населення Литовської держави саме староруська мова була рідною.

Як засвідчили наступні події, панівною у ВКЛ стає й православна віра. Литовці до приєднання українських та білоруських земель, як відомо, були язичниками. Проте спочатку литовські правителі (Любарт, Ольгерд, його сини), а згодом й переважна більшість населення ВКЛ усвідомили необхідність запровадження православної віри як офіційної державної ідеології. Наприкінці XV ст. лише

Трокська та Жмудська землі залишалися вірними своїм язичницьким традиціям (Polonska-Vasylenko, 1992, с. 313). Важливо, що правителі Литовської держави підтримували діяльність православної церкви, а в 1458 році домоглися відновлення в Києві митрополії, яка була підпорядкована безпосередньо Константинопольському патріархові (Chajkovskij, 2006, с. 104).

У контексті вищезазначеного наголосимо, що в процесі спільного співжиття в єдиній державі литовці, які після завоювання білоруських та українських земель, залишилися жити на них, поступово засвоювали кращі культурні надбання, народні традиції та звичаї місцевого населення. Як наслідок, через одне-два покоління вони були настільки асимільовані русичами, що мало чим відрізнялися від них. За словами М. Грушевського, литовці забули, що вони не українці, а литвини (Zamlynskyj, 1993, с. 135).

Варто наголосити, що входження більшості українських земель до складу ВКЛ не спричинило спочатку політичних змін у їхньому політико-адміністративному устрої. Як і раніше, продовжували існувати Київська і Волинська землі, межі яких майже повністю співпадали з кордонами колишніх удільних князівств Київської Русі. Подібна ситуація склалася й на Поділлі, де сформувався окремий уділ литовських князів Коріатовичів. На Чернігово-Сіверщині також виникло декілька невеликих удільних володінь. На цих землях князь Ольгерд посадив княжити своїх родичів. У Києві – свого сина Володимира, на Поділлі синів свого брата Коріата – Юрія, Олександра, Костянтина і Федора.

Усі українські землі, що опинилися в складі ВКЛ, вважалися власністю великокняжої династії Гедиміновичів. Водночас зазначимо, що вони зберегли доволі широку автономію. Такий статус українських земель був зумовлений тим, що великий литовський князь, як говориться у літописі, «увійшов у приязнь» з місцевими феодалами, скріплену традиційним давньоруським рядом. У відповідності з ним руські князі та бояри зобов'язувалися служити великому князю як васали, а князь, у свою чергу, давав обіцянку неухильно дотримуватися давніх руських прав і звичаїв та боронити українські землі від татарських нападів (Yakovenko, 1997, с. 59).

Із другої половини XIV і до початку 70-х років XV ст. провідну роль серед українських земель знову починає відігравати Київське князівство, яке вступає у смугу помітного державного відродження. В порівнянні з так званим домонгольським періодом межі Київської землі навіть збільшилися за рахунок приєднання до неї порубіжних округ сусідніх князівств та поступової колонізації південних степів. На думку О. Смоля та О. Гуржія, у Київському князівстві в цей час прослідковуються дві доволі суперечливі тенденції розвитку суспільно-політичних відносин. З одного боку, після завоювання його в 1362 р. Ольгердом воно втратило статус династичної спадщини Рюриковичів, а з іншого, незважаючи на залежність від Литви, продовжувала мати доволі широкі автономні права (Shevchuk, Taranenko, 1999, с. 60).

Дійсно, київський князь, ставши васалом великого литовського князя, в межах своїх володінь фактично зберігав усю повноту влади (судово-адміністративної, господарсько-фінансової, військової), йому підлягали старости, він здійснював керівництво місцевим військом, мав право надання земельних володінь своїм підлеглим, до нього апелював суд намісників. Варто додати, що про особливий, можна навіть сказати незалежний політико-правовий статус київських князів свідчила його титулатура: «Государь отчичь», «Божою милостю», «Князь великого князства своего Киевского» тощо (Yakovenko, 1997, с. 92).

У цьому контексті варто зауважити, що литовські правителі, незважаючи на свої обіцянки щодо «невведення новизни», все ж таки внесли доволі відчутні зміни в адміністративно-політичний устрій Київської землі. Як засвідчили наступні події, Велике князівство Литовське, на відміну від Київської Русі, відзначилося, передусім, значно вищим рівнем централізації влади, що була повністю сконцентрована в руках великого князя. Аналогічну форму правління литовські правителі застосовували і в межах підвладного їм Київського князівства. Іншою важливою литовською новацією, як зазначалося вище, було усунення від влади в Києві українських князів династії Рюриковичів і прихід до неї нової правлячої династії Гедиміновичів, перший представник якої – Володимир Ольгердович – княжив у Києві з 1362 р. по 1395 р. За словами В. Антоновича, Володимир започаткував «відомий своєю вірністю руській народності та православ'ю рід Олельковичів» (Antonovych, 1995, с. 543). За часи свого князювання він домогся значного зміцнення своєї влади, спираючись на місцевих землевласників-землян та на православну церкву. Цікаво, що Володимир навіть карбував власну монету. Гербом Київського князівства за його правління було зображення архістратига Михаїла, яке також було на зеленому полотнищі князівського прапора (Brajchevskij, 1993: 68; Shevchuk, Taranenko, 1999, с. 60; Yakovenko, 1997, с. 92, 97).

Проте у другій половині XV ст. правителі ВКЛ обрали курс на ліквідацію автономії українських земель. Першою жертвою на цьому шляху стала Волинь, яка в 1452 р. була перетворена на звичайну литовську провінцію. Така ж сама доля згодом спіткала й Київське князівство. Як відомо, ще наприкінці XIV ст. великий князь Вітовт, побоюючись зростаючої самостійності свого васала,

усунув від влади князя Володимира Ольгердовича і став управляти Києвом через своїх намісників. Із приходом до влади в Литві князя Казимира удільність Київського князівства відновлюється. За його дозволом в Києві в 1440 р. до влади повертаються нащадки Володимира Ольгердовича. Спочатку тут правив його син Олександр (Олелько) (1440–1454 рр.), а згодом син Олелька Семен (1455–1470 рр.). Вони намагалися проводити курс на відновлення широкої автономії своїх володінь, сприяли підвищенню авторитету православної церкви, патрунували Києво-Печерський монастир. Князювання Семена відзначалося активною зовнішньо-політичною діяльністю внаслідок укладення вдалих шлюбів своїх дітей з представниками литовської еліти та сусідніх держав, правителі яких вважали його цілком суверенним господарем своєї землі, а молдавські володарі навіть називали «царем Київським» (Yakovenko, 1997, с. 97; Zamlinskyj, 1993, с. 155). Семен Олелькович залишив по собі добру пам'ять в народі, відновивши Успенську церкву Києво-Печерського монастиря, обдарував її «златом і сріблом, і сосудами церковними» та «в ній же сам був похований у гробниці, яку сам створив» (Verstyuk, 1997, с. 62).

Литовський князь Казимир, довідавшись про смерть Семена в 1470 р., вирішив назавжди покінчити з автономним статусом Київського князівства. Він направив до Києва свого намісника – багатого магната Мартіна Гаштольда, брата дружини покійного князя. Однак Семен мав прямих і законних спадкоємців – сина Василя та брата Михайла, кандидатура якого найбільш імпонувала киянам, які вважали литвина Гаштольда людиною не князівського походження. За свідченням польського хроніста XV ст. Яна Длугоша, кияни двічі не пускали Гаштольда до свого міста, заявляючи, що, коли Казимир не поставить їм князем Михайла Олельковича, вони або загинуть, або знайдуть собі іншого – як не православного, то хоч католика (Grushevskij, 1990, с. 150). Цей факт виразно свідчить про відданість киян багатотисячній традиції князівського правління. Однак в 1471 р. литовським князем Казимиром з нею було покінчено остаточно. Кияни під загрозою застосування військової сили змушені були визнати владу Гаштольда. «І з цього часу в Києві, як свідчить літопис, престали бути князі, а замість князів стали воєводи» (Verstyuk, 1997, с. 63). За оцінкою І. Крип'якевича, саме скасування Казимиром Київського князівства означало кінець української автономії в складі Великого князівства Литовського (Круглякевич, 1992, с. 136).

У контексті поставленої нами проблеми зазначимо, що утворення та наступний розвиток ВКЛ викликає підвищений інтерес сучасних науковців України, Білорусі, Литви та Польщі. Із цього питання в 90-х роках минулого століття було проведено міжнародні «круглі столи», під час яких були озвучені різноманітні концепції походження Литовської держави.

Зокрема, в сучасній білоруській історичній науці, передусім, варто підкреслити так звану нову «романтичну» концепцію, один із фундаторів якої, М. Єрмолович, вважає, що саме білоруські землі (стародавня Литва та Новгородське князівство), не корінні литовці, а пращури білорусів (кривичі) стали головною об'єднуючою силою на початковому етапі формування ВКЛ.

Окрім «романтиків», серед білоруських істориків є також прибічники централістської концепції, згідно з якою визначальну роль у формуванні Литовської держави відіграли як білоруські, так і литовські феодалі, і тому державотворчий процес вони поділяють на два етапи: литовсько-руський (XIII–XIV ст. ст.) і білорусько-литовський (XV–XVI ст. ст.), залежно від того, представники якого народу – литовці чи білоруси – відігравали провідну роль у житті ВКЛ.

Однак представники офіційної концепції походження Литовської держави (Є. Новік, І. Качалов, Н. Новік та ін.) наголошують, що вона не могла бути ні білорусько-литовською, ні литовсько-білоруською. На їхню думку, ВКЛ – це поліетнічна держава чотирьох народів – білоруського, російського, українського та литовського (Novuk, 2012, с. 65–69).

Як бачимо, білоруськими вченими здійснено спробу відкинути тенденційну пропагандистську тезу про Московську державу як єдиний центр збирання східнослов'янських земель, а також домінуючу серед радянських науковців суб'єктивну думку про литовське загарбання білоруських і українських земель. Більше того, вони разом із литовськими колегами вирішили відновити вживання офіційної назви Литовської держави: Велике князівство Литовське (Білорусь), Руське (білоруське Подніпров'я й Україна), Жемайтівське (Литва).

Варто зауважити, що вітчизняні вчені також далеко не одноставні в оцінці входження українських земель до складу ВКЛ та їх державно-політичного статусу в складі цієї поліетнічної держави. У цьому зв'язку зазначимо, що литовсько-руський характер створення ВКЛ також визнавався українськими вченими. Зокрема, О. Єфіменко вважала, що цю державу можна назвати литовсько-руською, яка за складом свого населення з повним правом могла бути названа Західно-руською. За її словами, процес формування ВКЛ не обійшовся без насилля з боку литовців, але воно не набуло характеру завоювання (Ефименко, 1990, с. 90). М. Брайчевський також визнавав ВКЛ Литовсько-Руською державою, а Київське удільне князівство, що було в її складі до 1471 р., умовно назвав «другим українським королівством» (Brajčevskij, 1993, с. 68). Аналогічну позицію займають Н. Полонська-Василенко

(Polonska-Vasylenko, 1992, с. 305–346), П. Музиченко (Muzychenko, 2003, с. 67), Г. Трофанчук (Chajkovskij, 2006, с. 94–96), А. Жуковський, О. Субтельний (Zhukovskij, Subtelnyj, 1992, с. 35) та ін. Ці вчені, визнаючи ВКЛ Литовсько-Руською державою, водночас акцентують увагу на її поліетнічному характері і вважають її спільним надбанням трьох народів: білорусів, литовців та українців.

Варто також зазначити, що правова оцінка входження українських земель до складу ВКЛ є доволі неоднозначною. Зокрема, прихильники концепції Литовсько-Руської держави переконані, що вона будувалася на принципах федерації, і тому українські землі були її повноправними суб'єктами. Зокрема, Р. Іванченко вважає, що Україна об'єдналася з Литвою на рівноправних засадах. На її думку, із входженням українських земель до складу Литви навіть утворилася нова держава – Литовське, Руське (Українське), Жемайтівське князівство, де українська, білоруська та литовська частини суспільства співіснували на рівних правах (Ivanchenko, 2006, с. 97). Подібну позицію, але не таку категоричну, із цього приводу займає й білоруський історик Є. Новік, який наголошує, що ВКЛ формувалося як монархія з елементами федералізму, де білоруські й українські землі зберігали відносну самостійність (Novuk, 2012, с. 80). Ідею федеративного устрою ВКЛ також підтримують Н. Яковенко (Yakovenko, 1997, с. 91), О. Бойко (Војко, 2002, с. 98) та деякі інші дослідники.

Водночас значна частина вчених вважає, що федеративний статус українських земель в складі ВКЛ є дещо перебільшеним і тому дотримуються ідеї їх автономізму (І. Крип'якевич (Krypyakevych, 1992, р. 126), Ю. Терещенко (Tereshhenko, 1996, р. 286), В. Замлинський (Zamlynskiy, 1993, р. 138) та ін.). На їх думку, автономне становище українських земель в складі ВКЛ було довготривалим і було перервано лише в 1471 році після смерті останнього київського князя Семена.

Окрім цього, зауважимо, що окрема частина дослідників дотримується «компромісної» позиції щодо федеративного чи автономного статусу українських земель в складі ВКЛ. Зокрема, на думку Г. Трофанчука, і федерація, і автономія, як форми державного устрою ВКЛ, мали місце в процесі його історичного розвитку, відповідаючи певному періоду існування Литовської держави. Спочатку вона мала вигляд «держави держав», в якій кожна із земель зберігала доволі широку внутрішню автономію, більш схожу на федерацію. Інша ситуація склалася у XV–XVI ст.ст. з приходом до влади Вітовта та його наступників, коли перемогли сили жорсткої централістської орієнтації, внаслідок чого автономні права українських князівств були остаточно скасовані і вони були перетворені на звичайні намісництва ВКЛ.

Варто також зауважити, що переважна більшість вітчизняних істориків (В. Замлинський (Zamlynskiy, 1993, р. 134–144), В. Шевчук (Shevchuk, 1999, р. 64), Я. Малик, Б. Вол, В. Чуприна (Maluk, 1995, р. 32–35) та ін.) не схильні дотримуватися вище наведених концепцій і тому слідом за відомими українськими істориками М. Грушевським (Grushevskiy, 1990, р. 140), Д. Дорошенком (Doroshenko, 1991, р. 114) та І. Крип'якевичем (Krypyakevych, 1992, р. 123) намагаються більш зважено оцінювати литовську добу в історії вітчизняного державотворення. Характеризуючи її в цілому позитивно, вони переконливо доводять, що, незважаючи на певну самостійність українських земель у складі ВКЛ, воно за своїм характером і змістом ніколи не було литовсько-руською, а тим більше українською державою. Пояснюючи таку позицію, науковці акцентують свою увагу, передусім, на великодержавній політиці литовських правителів щодо українських земель. Адже влада великого князя у ВКЛ була необмеженою, а держава занадто централізованою. Завдяки цьому великий князь мав змогу одноособово розпоряджатися військом, розподілом земельних угідь, керувати своїми намісниками на місцях. Після приєднання українських земель до Литви місцева еліта династії Рюриковичів була усунута від влади, яка зосередилася в руках представників литовської династії Гедиміновичів. Оскільки князі нової правлячої династії доволі близько жили з місцевими феодалами і нерідко проявляли свої автономістичні амбіції, великі литовські князі доволі жорстко і оперативно припиняли ці «сепаратистські» прояви. Врешті-решт, політика посиленої централізації ВКЛ закінчилася остаточною знищенням українських князівств і перетворенням їх на намісництва. Як зазначав І. Крип'якевич, таким чином литовські князі намагалися знищити в Україні прагнення місцевого населення до самостійного державного життя. Саме тому Литовська держава не була українською (Krypyakevych, 1992, р. 123). Аналогічну позицію в цьому питанні займають В. Кульчицький та Б. Тищик, які вважають, що литовські правителі зберігали на українських землях попередні порядки та звичаї, поки це не суперечило їхнім інтересам. Однак, незважаючи на певну толерантність й повагу до українців, в цілому литовське правління в Україні, за їх оцінкою було чужинським (Kulchyszkiy, 2001, р. 40).

На наш погляд, така оцінка становища українських земель у складі Великого князівства Литовського є цілком виваженою й об'єктивною.

Висновки. Як бачимо, знаходження українських земель-князівств у складі ВКЛ стало своєрідним продовженням перерваних монголо-татарською навалою давньоруських державницьких традицій. Однак Велике князівство Литовське, не дивлячись на відчутні позитивні зміни у становищі українців, які перебували в його складі, не було Українською державою. Це було монолітне, поліетнічне,

централізоване, монархічне державне утворення з елементами широкого автономізму українських земель на початку його формування і розвитку. Однак після укладення Кревської унії 1385 року у ВКЛ інститут удільних князівств був замінений інститутом намісництва, внаслідок чого на українських землях була остаточно перервана державницька традиція, започаткована в давньоруські часи.

Taranenko M., Taranenko M. Questions of legal assessment of the entry and situation of Ukrainian lands within the Grand Duchy of Lithuania

The article considers the problem of formation and development of the Grand Duchy of Lithuania and the legal assessment of the situation of the Ukrainian lands conquered by Lithuanians. In the context of this problem, the authors analyze in detail the main stages of the Lithuanian state during the reign of Mindaugas, the creation of a centralized system of power and the establishment of the ruling Gediminas dynasty, active expansionist foreign policy during the reign of Prince Olgerd. It is clear that the authors are particularly interested in the process of conquest of Ukrainian lands by Lithuanians through the so-called "quiet expansion" and its main consequences that occurred in the socio-political life of the Ukrainian and Lithuanian peoples. In this context, the authors thoroughly analyze the process of assimilation of Lithuanians by Ukrainians, who were in the state-building and cultural relations much higher than their conquerors. Lithuanians borrow from the Ukrainians the Orthodox faith, the Old Russian language, "Russian Truth", becomes the main source of law before the adoption of the Lithuanian Statutes. As a result of assimilation processes, Lithuanians who lived on Ukrainian lands forgot who they were – Lithuanians or Ukrainians.

Along with the positive phenomena, the article analyzes the negative innovations introduced in Ukraine at this time: the removal from power in Kiev of the princes of the Rurik dynasty and the arrival of representatives of the Lithuanian Gediminovich dynasty and the creation, unlike Kievan Rus, a strong centralized Lithuanian state.

The article analyzes the process of changing the legal status of the Ukrainian lands-principalities, which became part of the Grand Duchy of Lithuania, at the initial stage of its formation and development (broad autonomy with elements of federalism) and during the period of enhanced centralization of grand ducal power and their transformation into governorates of the Lithuanian state in the second half of the XV century.

According to the authors of the article, the Grand Duchy of Lithuania, despite its different names (Lithuanian-Russian, Russian-Lithuanian states, etc.), was not a Ukrainian state.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, GDL, Lithuanian-Russian state, prince, conquest, accession, inclusion, federation, autonomy.

Література:

1. Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ : «Либідь», 1995. 814 с.
2. Бойко О.Д. Історія України: Посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 656 с.
3. Брайтчевський М. Конспект історії України. Київ : «Знання», 1993. 205 с.
4. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Репринтне видання 1913 року. Київ : «Золоті ворота» – ДТК УРСР – «Радуга-90», 1990. 524 с.
5. Грушевський М. Історія України – Русі. т. IV, XIV–XVI віки – відносини політичні. Київ : Наукова думка, 1991. 238 с.
6. Дорошенко Д.І. Нарис історії України в 2-х томах. Т. I. (до половини XVII століття.). Київ : Глобус, 1991. 238 с.
7. Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. т. 9: Прил. – С. Київ : Наук. думка, 2012. 944 с.
8. Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. т. 7: Мл-О. Київ : Наук. думка, 2010. 728 с.
9. Ефименко А.Я. История украинского народа. Київ : Либідь, 1990. 512 с.
10. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів : НТШ, 1992. 230 с.
11. Іванченко Р.П. Історія без міфів: Бесіди з історії української державності. Київ : МАУП, 2006. 624 с.
12. Історія держави і права України : підручник / А.С. Чайковський (кер. авт. кол.) В.І. Батрименко, Л.О. Зайцева, О.Л. Копиленко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
13. Історія України / В.Ф. Верстюк, О.Г. Гуржій та ін. ; під ред. В.А. Смолія. Київ : Альтернативи, 1997. 416 с.

14. Історія України в особах: IX–XVIII ст. / Замлинський (кер. авт. кол.). Київ : Україна, 1993. 396 с.
15. Крип'якевич І. Історія України. Львів : Видавництво «Світ», 1992. 556 с.
16. Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 320 с.
17. Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. Львів : Світ, 1995. 248 с.
18. Музиченко П.П. Історія держави і права України : навч. посіб. 4-те вид., стер. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2003. 429 с.
19. Новик Е.К. История Беларуси. С древнейших времен до 2012 г. : учеб. пособие. 3-е изд. испр. и доп. Минск : Вышш. шк., 2012. 542 с.
20. Новий довідник: Історія України. Київ : Тов «Казка», 2012. 736 с.
21. Полонська – Василенко Н. Історія України. У 2т. Т. I. До середини XVII століття. Київ : Либідь, 1992. 640 с.
22. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. Київ : Видавничий дім «Альтернативи». 1998. 319 с.
23. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. : навч. посіб. Київ : Перун, 1996. 496 с.
24. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / упоряд.: А.С. Чайковський (кер.), О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
25. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. Київ : «Либідь», 1999. 480 с.
26. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVII ст. : навч. посібник. Київ : Генеза, 1997. 312 с.

References:

1. Antonovych V. Moya spovid. Vybrani istorychni ta publitychni tvory [My confession. Selected historical and journalistic works]. Kyiv : Lybid, 1995. 814 p.
2. Wojko O. D. Istoriya Ukrayiny [History of Ukraine]: Posibnyk. Kyiv : Vydavnychyj centr «Akademiya», 2002. 656 p.
3. Brajchevskij M. Konspekt istoriyi Ukrayiny [Synopsis of the history of Ukraine]. Kyiv : Znannya, 1993. 205 p.
4. Grushevskij M. Ilyustrovana istoriya Ukrayiny [Illustrated history of Ukraine]. Repryntne vydannya 1913 roku. Kyiv : «Zoloti vorota». DTK URSR. «Raduga-90», 1990. 524 p.
5. Grushevskij M. Istoriya Ukrayiny-Rusi. t. IV, XIV-XVI viky – vidnosyny politychni [History of Ukraine-Rus. Vol. 4, 14-16 centuries, political relations]. Kyiv : Naukova dumka, 1991. 238 p.
6. Doroshenko D. I. Narys istoriyi Ukrayiny v 2-x tomax. T. I. (do polovy`ny` XVII stolittya.) [Essay on the history of Ukraine in 2 volumes. Vol. I (up to half of the sixteenth century.)]. Kyiv : Globus, 1991. 238 p.
7. Encyklopediya istoriyi Ukrayiny` : u 10t. [Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 vols] / Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in. t. 9: Pryl. Kyiv : Nauk. dumka, 2012. 944 p.
8. Encyklopediya istoriyi Ukrayiny` : u 10t. [Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 vols] / Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in. t. 7: MI-O. Kyiv : Nauk. dumka, 2010. 728 p.
9. Efymenko A. Ya. Istoriya ukrainskogo naroda [History of the Ukrainian people]. Kyiv : Lybid, 1990. 512 p.
10. Zhukovskij A., Subtelnyj O. Narys istoriyi Ukrayiny [Essay on the history of Ukraine]. Lviv : NTSh, 1992. 230 p.
11. Ivanchenko R. P. Istoriya bez mifiv: Besidy z istoriyi ukrayinskoyi derzhavnosti [History without myths: Conversations on the history of Ukrainian statehood]. Kyiv : MAUP, 2006. 624 p.
12. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny [History of the state and law of Ukraine]: Pidruchny`k/A. S. Chajkovskij (ker. avt. kol.) V. I. Batrymenko, L. O. Zajceva, O. L. Kopylenko ta in. Kyiv : Yurinkom Inter, 2006. 512 p.
13. Istoriya Ukrayiny [History of Ukraine] / V. F. Verstyuk, O. G. Gurzhij ta in.: Pid red. V. A. Smoliya. Kyiv : Alterantvy, 1997. 416 p.
14. Istoriya Ukrayiny v osobax: IX-XVIII st. [History of Ukraine in persons: IX-XVIII centuries] / Zamlynskyj (ker. avt. kol.). Kyiv : Ukrayina, 1993. 396 p.
15. Krypyakevych I. Istoriya Ukrayiny [History of Ukraine]. Lviv : Vydavnytstvo «Svit», 1992. 556 p.
16. Kulchyczkyj V. S., Tyshhyk B. J. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny [History of the state and law of Ukraine]: Navch. Posibnyk. Kyiv : Atika, 2001. 320 p.
17. Malyk Ya., Vol B., Chupryna V. Istoriya ukrayins`koyi derzhavnosti [History of the Ukrainian state]. Lviv : Svit, 1995. 248 p.
18. Muzychenko P. P. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny [History of the state and law of Ukraine]: Navch. posib. – 4-te vyd., ster. Kyiv : T-vo «Znannya», KOO, 2003. 429 p.
19. Novyk E. K. Istoriya Belarusi. S drevnejshyh vremen do 2012 g. [History of Belarus. From ancient times to 2012]: ucheb. posoby`e. – 3-e y`zd. ispr. i dop. Minsk : Vysh. shk., 2012. 542 p.

20. Novyj dovidnyk: Istoriya Ukrayiny [New Handbook: History of Ukraine]. – Kyiv : Tov «Kazka», 2012. 736 p.
21. Polonska – Vasylenko N. Istoriya Ukrayiny. U 2t. T. I. Do seredy`ny` XVII stolittya [History of Ukraine. In 2vols. Vol. 1 to the middle of the sixteenth century]. Kyiv : Lybid, 1992. 640 p.
22. Rusina O. V. Ukrayina pid tataramy i Lytvoyu [Ukraine under the Tatars and Lithuania]. Kyiv : Vydavnychyj dim «Alternatyvy». 1998. 319 p.
23. Tereshhenko Yu. I. Ukrayina i yevropejskyj svit: Narys istoriyi vid utvorennya Starokyivskoyi derzhavy do kincy XVI st.[Ukraine and the European world: An essay on the history from the formation of the Old Kiev state to the end of the sixteenth century]: Navch. Posibnyk. Kyiv : Perun, 1996. 496 p.
24. Hrestomatiya z istoriyi derzhavy` i prava Ukrayiny [A textbook on the history of the state and law of Ukraine] / Navch. posib. / Uporyad.: A. S. Chajkovskyj (ker.), O. L. Kopylenko, V. M. Kryvonis, V. V. Svystunov, G. I. Trofanchuk. Kyiv : Yurinkom Inter, 2003. 656 p.
25. Shevchuk V. P., Taranenko M. H. Istoriya ukrajins`koyi derzhavnosti [History of Ukrainian statehood]. Kyiv : Lybid, 1999. 480 p.
26. Yakovenko N. M. Nary`s istoriyi Ukrayiny` z najdavnishy`x chasiv do kincy XVII st.[ Essay on the history of Ukraine from ancient times to the end of the sixteenth century.]: Navch. posibny`k. Kyiv : Geneza, 1997. 312 p.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2021

Стаття рекомендована до друку 22.11.2021